

Martin Luther - synodalrettens fornyer

Hovedkilder:

Martin Luther: *Om koncilierna och kyrkan. Vasa 1994 (1539). Overs. Johan Lumme. Side 96, 103, 117, 131-133. Jeg viser til Lummes oversettelse.*

Sasse, Hermann: *In statu confessionis. Bd I. Gesammelste Aufsätze und Kleine Schriften von... Friedrich Wilhelm Hopf, Hrsgb. Berlin & Schleswig-Holstein 1975. Side 137-138, 148-151, 191-193, 236f, 323, 331.*

Kan et ekumenisk konsil ta feil? Problemstillingen hører hjemme i datidens kamp om kirkemaktens autoritet. Nei, var (er) Romerkirkens svar, begrunnet i pavens og konsilenes posisjon. Ja, ble Martin Luthers svar (og vårt), begrunnet i Skriftens autoritet fremfor konsilene.

Det er vanlig å skjelne mellom tre synodenivå: *Stiftssynode, provinssynode og ekumenisk konsil (consilium generale el universale)*. Provinssynoden er kjent siden 200-tallet i den østlige kristenhet, hvor innkallingsretten var betrodd vedkommende erkebiskop.

Da paven varslet et konsil i Mantua året 1537, ble Luther drevet inn i studier av konsilretten i den gamle kirke. I sentrum for Luthers interesse stod det ekumeniske konsil – også kalt “et allminnelig konsil (consilium generale) - og dets kompetanse, autoritet og gyldighet i ulike relasjoner: Hvordan forstå forholdet *Skrift og konsil*, og forholdet *kirkens rett og keiserens rett*. Forholdet involverer den konflikt som består mellom *frie synode*” og “*røversynoden*.” Jeg legger til grunn Luthers teser om synodalretten og avslutter med Luthers framstilling av konsilene i skriftet “Om konsilene og kirken”. Vi merker oss at Luther arbeidet med disse spørsmål mens kampen om kirkens reformasjon pågikk Danmark/Norge.

“Kirkens rett” og “keiserens rett”

Allerede keiser Konstantin var klar over det *kompetanseforhold* som foreligger mellom *kirkens rett* og *keiserens rett*. Kirken har en annen kompetanse og utøver en annen rett enn staten (Mt 22:21).

Keiser Konstantin markerte overfor Nicea-konsilet (325) at det var *biskopenes* mandat å fastslå kirkens lære i striden med Arius, men *keiserens* mandat å være konsilets ”**beskytter, verge og bevarer**” (protector, vindex ac servator) og dermed utøve *anordnende* myndighet. Keiserens myndighet overfor kirken var innskrenket. Han hadde rett til å sammenkalle biskopene til et ekumenisk konsil, og plikt til å bekoste biskopenes reiser og opphold. Selv var han fri til å *godkjenne* synodevedtak og *inkorporere* dem i den verdslige lovgivning. Denne frihet ble etter hvert vanlig praksis, men uten at vedtakene ble bindende for kirken med inkorporasjon i statens lovverk. Så

lenge det romerske keiserdømme bestod, var det keiseren som sammenkalte de første ”**frie konsil**”. Det skjedde med hjemmel i *kristenretten* – kirkens rett.

“Frie konsil” og “røversynoder”

Det tekniske uttrykk “fritt konsil” beskriver en *interaktiv* frihet i to relasjoner: På den ene siden friheten i forholdet til den verdslige myndighet, på den annen side friheten i forholdet til menighetene, fri til å lede dem med den kompetanse og autoritet som prekenembetets utøvere har fra kirkens Herre (kirkestyret). Synodens frihet er ikke suveren, men *innskrenket* i begge relasjoner til prekenembetets oppdrag og fullmakter. Synoden har med andre ord ingen selvstendig kompetanse eller læreautoritet, annet enn å bevitne og istemme den lære som Herrens apostler har overgitt til kirken fra begynnelsen og derfor lært og praktisert i kirken siden aposteltiden. *Frie synoder* på alle nivå utøver kirkens gudgitte rett og samler kirken om den gudgitte bekjennelse under Kristi herredømme (Mt 16).

Den *iverksettende* myndighet har Guds kirkes handlende rettssubjekt - kirken ”på stedet”. Menighetens ”*resepsjon*” (av *recipere* = anta) skjer fra den dag da et synodevedtak blir iverksatt i menigheten som dens lære eller ordning. Ved å utøve *resepsjonsretten*, stadfester menigheten at vedtaket stemmer overens med Kristi lære.

Fra oldkirken stammer benevnelsen “røversynode” – brukt polemisk om synoder i strid med prekenembetets oppdrag, og derfor ødeleggende for kirken (Joh 10:1,10). Røversynodens lærevedtak overskred apostelordets skranke og tjente fremmede guder (Jer 7:11, Hos 6:9, Mt 21:13). Deres vedtak var uten gyldighet i Guds kirke.

Luthers konsilstudier begrunner hans utsagn om *svermeriets kjennetegn*: Det *underkjenner* skriftbeviset, *reduserer* kirkens bekjennelse og *erstatte* kirkens apostolisitet med fornuftens visdom.¹ Svermeriet binder prest og menighet til menneskelige tradisjoner og "konklusjonsteologi", som ingen vet hvor fører hen. Luther taler om “*det store heresi*” som har utspring i arvesyndens kraft i hjertene og viser seg i kirketilpasninger til løgner (Joh 8:44). Da går det unike ved kirken tapt i kirkens allminneliggjøring.

Hermann *Sasse* viser til erfaringene fra kirkens historie. Det forekom at tilpasningene vant massens sympati, men bare for en stund. Kirketilpasninger til verden har aldri gjort inntrykk på verden. Tankevekkende er kirkens *fremtreden* i den wittenbergske reformasjon. Lik Paulus i Aten trådte kirken fram på torget, påtalte synd og ugudelighet, stilte mennesker til ansvar for Gud, og forkynte Guds nådige rettferdighet i Jesus Kristus. *Virkingen* var Herrens sak, som rystet verden og dro massene til den evangeliske messe – til den Oppstandnes virksomme nærvær som Giveren i den forsamlede menighet, og til gjerninger som har Guds ord og befaling for seg. Det gjør inntrykk når

¹ SA B 2 og C 8:3ff.

kirken fremstår som Guds kirke fullt og helt. Det er ikke den verdenstilpassede, men den verdensfremmede kirke som skal arve jorden, poengterer Sasse.

Forberedelsene til et konsil i Mantua året 1537

Paven hadde lyst Luther i bann, det vil si utelukket ham fra kirkens kommunion. Luther utnyttet den mulighet som synodalretten ga ham og ville legge fram sin sak for et ”fritt konsil”. Det var han ikke alene om. Utover i 1520-årene lød kravet fra mange hold – om “et allmenkirkelig konsil” hvor uenighetene kunne legges fram og enigheten gjenopprettes.

På keiserens oppfordring gikk paven med på å innkalle til et konsil i *Mantua 23. mai 1537*. På evangelisk side var meningene delte, men kurfyrsten Johan Fredrik i Sachsen ba likevel Luther utforme et skrift til å legge fram på konsilet. Det måtte vise hvilke artikler man måtte fastholde uten forbehold, og hvilke artikler man kunne gi etter på med god samvittighet for kjærlighetens og fredens skyld. Men situasjonen tilspisset seg og konsilet ble det ikke noe av (ikke før konsilet i Trent tråtte sammen i 1545). Luther rakk imidlertid å sammenstille læren i et skrift utgitt i 1538, senere utgitt i 1553 under tittelen *De schmalkaldiske artikler*” (SA). Her skisserer han hva det vil si å tilhøre en apostolisk kirke og bekjenne dens tro.

Kurfyrstens inndeling av artiklene i to kategorier følger synodalretten fra den gamle kirke – på den ene side læreartikler (troens regel) som kirken *må* bekjenne, og på den annen side ordnings-spørsmål hvor man kan jenne seg (kjærlighetens regel). Luther viser til inndelingen i fortalen og disponerte framstillingen deretter.² Samme skjelning hadde Filip Melancton brukt i utformingen av Confessio Augustana (1530) med læreartiklenes primat og misbrukartiklene deretter. Inndelingen er synodalrettslig tradisjon med utspring i Jerusalem-synoden (Apg 15).

I forordet betviler Luther at paven vil tåle ”*et fritt konsil*” (ein frei Concilion), hvor Guds ord har den *avgjørende* myndighet.³ Underforstått: *Får Guds ord være øverste myndighet*, kan konsilet samle kirken under sitt hode Kristus *etter mønster fra det første ekumeniske konsil* (Nicea 325). Luther visste av historien at konsilet kan feile, og viste til konsilet i Konstanz (1414-1418) da Jan Huss ble brent på bålet. Dessuten vitnet konsilreferatene om storhetstrang og unødig tidsbruk på saker som gjaldt praktiske ordninger.

Luthers krav fikk ny aktualitet da konsilet i Trent (*Tridentinum*) trådte sammen i året 1545. Han skrev igjen om et ”*alment, fritt, kristelig konsil*”, som under de rådende forhold ville ha blitt en *provinssynode*. Her gjorde han bruk av de bysantinske rettstermene i pavens skriv til keiser Karl 5. Keiseren utøvet innskrenkete myndighet og undertegnet Riksdagens beslutning i Speyer (1548) med

² Sa Fortalen, 1, jf læreartiklene del I og II (el A og B) og stykker vi kan “forhandle om med lærde og fornuftige folk, eller oss selv imellom”, del III (el C).

³ Fortalen, 3.

signaturen “Karl 5, *konsilenes beskytter*” (Beschirmer der Konsilien). Kristenretten la premissene for prosedyrer og myndighetsbruk i forholdet fyrstemakt og kirkemakt.

På reformasjonstiden var knapt noen så godt innlest som Luther i oldkirkens konsilvedtak. Siden 1520-årene visste Wittenberg-teologene at dokumentasjon til kirkens praksis siden aposteltiden kunne være *teologiske* argument. Foranledningen var “sveitsernes” utfordring i spørsmålet om såkalt “barnedåp”. Luthers innsikter ble retningsgivende for ”lutheranernes” brudd med pavestolen i vedkommende fyrstedømme.

I tråd med bysantinsk kirkerett ble keiserens beskyttermandat *overført til fyrsten*. Han fikk dermed retten til å sammenkalle prester og biskoper til ”frie synoder”, nå *provinssynoder* frie til å utøve prekenembetets gudgitte læremandat med gyldighet for menighetene i vedkommende kirkeprovins. Provinssynoden er en fri synode i to henseender - fri til å stadfeste kirkens lære med Guds ord fra kirkens Herre (troens regel), og fri til å vedta ordninger til bruk i menighetene (kjærlighetens regel). Prioritet har troens regel, selv om ordningsspørsmål i løpet av senmiddelalderen var blitt konsilenes hovedanliggende.

Inntrykkene fra konsilstudiene befestet Luthers identitet som *bekjenner* i ordets nytestamentlige mening (homologi), og med ham den gammellutherske identifikasjon med den gamle kirke i skriftbunden tradisjon. Alt beror på det prekenembete som formidler kirkens tro med apostelordets lære fra ham som er Begynnelsen.

Mot denne bakgrunn framstår Luther som synodalrettens fornyer, ikke som politiker, men som bibelteolog og bekjenner. I tale, skrift og handling forsvarte han kirkens rett. Da hadde han ingen kirkeorganisasjon for øye, men den forsamlede menighet med Guds rene kjennetegn. *Der* ser han Guds kirke tre fram for verden.

Konsiltesene fra 1536 (Disputatio de potestate consilii)

For oss er tesene viktige med henblikk på kirkens reformasjon i Danmark/Norge. I tesene innskjerper Luther hva kirken visste fra begynnelsen og praktiserte på *de fire første* konsilene – *hovedkonsilene* (Nicea 325, Konstantinopel 381, Efesus 435 og Chalcedon 455). Bak tesene skimter vi *Jerusalem-synodens* handlingsmønster (Apg 15) og det bibelteologiske *endetidsperspektiv* i beretningene fra apostlene Peter og Paulus. Kirkens rett er gudsrikerett, innordnet Guds vei for sitt folk og de omkostninger som Ordets etterfølgelse medfører på gåtefullt vis. Målet er Kristi komme i synlig herlighet med den nyskapede jord. I dette perspektiv drøfter Luther forholdet *Skrift og konsil*.

Hva er konsilets *myndighet*? Luther finner svaret i Pinsedagens under, da Kristus utrustet sine utvalgte apostler, slik han hadde lovt. De fikk Den Hellige Ånds gaver mer enn andre kristne, så de

kunne overgi *Kristi lære* til kirken i den nye pakt. Apostlenes kronvitneposisjon er enestående. I kraft av kall og utrustning har de en autoritet som ingen andre har fått.⁴ Her gjelder Peters ord, 2 Pet 1:20f – *dere må framfor alt vite at en ikke kan tyde noe profetord i Skriften på egen hand. For aldri er noen profeti båret fram fordi et menneske ville det, men drevet av Den Hellige Ånd talte mennesker ord fra Gud.*

Prekenembetets oppdrag og fullmakter fra kirkens Herre bestemmer synodens kompetanse og autoritet. Den er ikke selvstendig, men *avledet* av det historisk gitte og traderte Guds ord, og står i et forvalterforhold til det Guds ord som tar bolig i ringe skikkelser - i språk, vann, vin og brød. Bare slik kan kirken fremstå som Guds tjenerinne, lydige mot Ordet i forkynnelse, sakramentforvaltning og gjerninger som har Guds ord og befalinger for seg, til evig nytte og gagn for menneskene.

Men hva skjer hvis Guds ord i *fortid* blir skilt fra Guds ord i *nåtid*? Da blir oppgaven en annen: Å søke Guds ord til oss i nåtid *bakom* tekstens ord gitt i fortid. Denne tankeoperasjon gjør prekenen til mennesketanker *om* Guds ord under skinn av å være Guds ord. Overført på synoden, viser myndighetshavere til synodevedtakets *formelle* autoritet og forplikter prest og menighet på kirkebestemte læreutsagn og ordninger. Men åpenbaringsordets Gud lar seg ikke fange i generelle idéer om ham eller bli innordnet menneskers konkretiseringer. Det motsatte skjer. Mennesker lar seg fange og forføre.

Forholdet Skrift og konsil beror på konsilets *reelle* representasjon. Konsilet er ikke kirken, men *representerer* kirken i kraft av den rett utlagte Skrift, gitt kirken i og med apostelordets lære fra Skriftens Herre (CA 7 og 8). Et konsilvedtak i strid med apostelordets lære representerer ikke den sanne kirke, og ingen kristen er da forpliktet til å lyde konsilet (el synoden). Og omvendt: En kristen skylder å etterfølge apostelordets lære i tro og lydighet – og lyde Gud mer enn mennesker (Apg 5:28)⁵ Men i saker som gjelder “kjærlighetens regel”, godkjenner synoden ordninger uten å representere Guds sanne kirke. Slike vedtak bør vi følge, så sant de ikke er ugudelige, sier Luther.⁶

”Om konsilene og kirken” (1539)

Skriftet er et *manuskript fra år 1534* basert på Luthers gjennomgang av de fire første hovedkonsilene. Men da han utformet De schmalkaldiske artikler (SA), benyttet han konsiltesene fra 1537. Også Filip Melanchton brukte dem i sin ”*Traktat om pavens makt og overhøyhet*” (lat tekst 1540). Mange har derfor oppfattet Traktaten som et tillegg til SA.⁷

⁴ Kristi utvalgte apostler utøver dommermyndighet i kirken på jorden. Deres myndighet er en *avledet* og *overdratt* myndighet. De utøver Kristi dommermyndighet med apostelordets lære fra ham. Mt 19:28, Jf Dan 7:9f, Mt 25:31, Lk 22:28-30, 1 Kor 6:2.

⁵ Jf CA 28:20-28.

⁶ Se CA 28:42, 50-60.

⁷ Jf Tr 5f, 12-21, 22-38, 49-53, 55f, 69-72.

Det var konsilfedrene som lærte Luther hva *synodens mandat* er: Å bekjenne den gamle, sanne tro, som er sikkert begrunnet og bevist med Den Hellige Skrift og senere bevart i kirken fra begynnelsen. En synode har ikke noe Guds mandate til å uttenke eller vedta nye læreartikler om troen og gode gjerninger. Det var særlig opptakten til Nicea-konsilet som gjorde inntrykk på Luther og lot ham forstå hva det vil si å være en apostolisk kirke og tilhøre den.

Keiser *Konstantin* hadde forsøkt å bilegge lærekonfliktene som *Arius* var årsak til, men for-gjeves. Da sammenkalte han ”de beste og mest navngjetne biskopene i hvert land”, forteller Luther. De ble hentet på keiserdømmets bekostning, med befaling om å finne en tilfredsstillende løsning på konflikten. Noen av biskopene var raskt frampå med et klageskrift. Det beskrev hva den ene bisko-pen hadde mot den andre, og utba seg keiserens dom. Han reagerte med å vise dem bort. Ikke hadde han kalt sammen konsilet for å høre på tretter mellom biskopene, men for å få avgjort hva kirken lærer om Kristus. Men biskopene ga seg ikke. Konstantin utba seg da dokumentene med alle inn-leggene og kastet dem ulest på ilden. Biskopene sendte han bort med de ord at han ikke kunne være dommer over dem som Gud hadde satt til dommer over ham.

Da konsilet fortsatte, satte keiseren seg midt blant biskopene, men på en stol som var lavere enn deres. Biskop Esutatus av Antiokia takket først for keiserens velgjerning, og deretter ble Arius’ lære offentlig opplest – at Kristus er ikke Gud, men *skapt* av Gud. Da biskopene hørte bespottelsen, reiste de seg med avsky og protesterte heftig. Læren ble fordømt og konsilet hevet samme dag. Bare to biskoper fra Egypt lot være å underskrive.

I en tid da religionsblanding og lærekonflikter truet kirken med undergang, ble kirkens Kristus-bekjennelse stadfestet på underfullt vis og kirken samlet med ordene – ”*én Herre, Jesus Kristus, Guds enbårne Sønn, født av Faderen før alle tider, Gud av Gud, lys av lys, sann Gud av sann Gud, født, ikke skapt, av samme vesen som Faderen, han som alt er skapt ved*” osv. Slik ble den bekjen-nelse stadfestet som Peter mottok fra himmelen og bekjente på vegne av de tolv ved Caesarea Filippi (Mt 16). Lik den gang, ble ikke bekjennelsen gitt umiddelbart – som ved et indre lys, men etter Jesu undervisning i Skriftene om sin person og sitt verk.

Dokumentasjonen til konsilfedrenes skrøpeligheter var for Luther en nyttig lærdom: ”*Så er ikke alle som lærer rett, eller opprettholder rett lære, nødvendigvis hellige*”, skrev han og viste til profeten Bileam (4 Mos 24:16), apostelen Judas (Mt 10:4) og fariséerne på Mosé stol (Mt 23:2f). Altså må kirkens tro ha en sikrere grunn enn konsilene, nemlig Den Hellige Skrift.

Kirkens Kristus-bekjennelse tar form i skrift og formular når konsilenes lærevedtak *stadfester Skriftens ord og vitnesbyrd under avvising av vrang lære*. Synodens mandat består i dette gjensvar. Under vantrens ildgivning må synoden istemme og bevitne den tro som er *sikkert grunnet på Skrift-ens ord, og derfor bevitnet i kirken siden aposteltiden*. Slik blir apostlenes lære om tro og gode

gjerninger bevart i kirken *for menneskenes skyld*. Den trofaste kirke lærer dem å kjenne den eneste sanne Gud i hans hellighet og kjærlighet og ”*ha håp i verden*” (Ef 2:12).

Luther sammenfatter hva ”*frie synoder*” er – her noe forkortet:⁸

- (1) Frie synoder *stadfester* Herrens ord ved profeter og apostler (Apg 15:11).
- (2) De *avviser nye trosartikler* med henvisning til Guds ord og den praksis som er bevitnet i kirken siden aposteltiden.
- (3) De *avviser nye gode gjerninger*, for de er allerede påbudt av Gud, og troen har Kristus som er Guds kjærlighet og lovens oppfyller (Mt 5:44f, Gal 5:14, Rom 13:3).
- (4) De *fordømmer onde gjerninger* og straffer *dem* med Guds ord - både åpenlyse onde gjerninger og skinnhellige gjerninger. Også dette skal et kirkemøte gjøre i samsvar med Den Hellige Skrift og kirkens praksis siden aposteltiden.

Kriteriene har gyldighet for alle synoder uansett nivå og viser til det sakforhold som *omfatter kirkens lære og praksis* – både troens regel og kjærlighetens regel. Den Hellige Ånd er de frie synoders mester. Med den rett utlagte Skrift representerer synoden Guds kirke for menneskenes skyld.

Hva synoden bekjenner med apostelordets lære, har adresse til Guds kirke ”på stedet”. I den forsamlede menighet er den oppstandne Kristus nærværende og virksom med evangeliet og sakramentene, forvaltet på troskapens vilkår.⁹ Med dem som midler bygger han kirken med sin Hellige Ånd på nåderettens grunn. Der er Kristus-bekjennelsen kirkens reelle vern i liturgiske ordninger (Mt 28:20), så kristne kan være frie til å bekjenne apostelordets lære uten påtvungne reservasjoner.

Konklusjon

Luthers nei til konsilenes ufeilbarlighet beror på Skriftens primat framfor tradisjonen: Lik Herrens apostler, har heller ikke konsilet fått noe mandat til å utøve selvstendig kirkemyndighet. Konsilets mandat er prekenembetets mandat – å bekjenne og overgi den rett utlagte Skrift, gitt kirken i og med det apostoliske ord fra Skriftens Herre.

Den rett utlagte Skrift har Kristus overgitt til kirken ved de apostler han utrustet med Den Hellige Ånd mer enn andre kristne, Joh 16:15 – *han skal ta av mitt og forkynne dere*. I denne tradering – og ingen annen, framstår Kristi medarbeidere og delegater med *reell* kompetanse og autoritet. På trofasthetens vilkår representerer de den universelle kirke og bestemmer vedtakene gyldighetsområde.

Apostelordets lære fra Herren lar frie synoder framstå med *avledet* myndighet i de menighetene de representerer. Apostelordets lære fra Kristus er kirkens *skranke* mot vrang lære og maktmisbruk. Det har Jerusalem-synoden anskueliggjort på endegyldig vis. Synodens kompetanse og autoritet er

⁸ Lumme 1994, 137f.

⁹ Lk 10:16, Mt 28:20, 1 Kor 4:1f.

med andre ord uavhengig av deltagernes personlige autoritet, posisjon og anseelse, og uavhengig av mengdens oppslutning.

Kirkens reformasjon i apostolisk læretradisjon medfører synodalrettens fornyelse fra kirkens kilde i begynnelsen, og ikke fra læretilsig senere i kirkens historie. Ufeilbarlig er den guddommelige kilde, men ikke synoden. Årsaken er *arvesyndens* gudfiendtlige motstand i menneskets innerste (hjertet). Derfor kan en synode utarte til “røversynode”, når dens deltagere søker Guds ord *bakom* ordene. Kjennetegnet er lærdommer og gjerninger som underkjenner og motsier apostelordets lære, og derfor ukjent for apostolatets kirke i skriftbunden tradisjon.

Til slutt:

Denne gjennomgang reiser spørsmålet: Fikk Luthers arbeid med synodalretten noen betydning for kirkens reformasjon i Danmark/Norge (og Sverige/Finnland)? Det vil jeg komme tilbake til ved en senere anledning. Her må adressatene være lutherske prester og teologer i nåtid: *Er Martin Luther synodalrettens fornyer hos oss?* Svaret utelukker enevoldsmakt og folkemakt. Det gis med frie synoders gudgitte myndighet, autoritet og gyldighet fra kirkens Herre – Skriftens Herre. .

kaare.svebak@gmail.com